

Воронові птахи міста Херсона

Воронових птахів КостянтинБлагосклонов [3] визначає як види, яким властива високо розвинута вища нервова діяльність, і які володіють найбільш складною поведінкою. Завдяки цим характеристикам у заселенні урбанізованих ландшафтів вони мають певну перевагу стосовно інших видів навіть за умов, що ці птахи не користуються у людей любов'ю і їх ніхто не охороняє. Природний відбір особин створює популяцію птахів з різко ослабленою реакцією боязні до людей та різної техніки. Сприйняття зовнішнього стимулу — фактору турбування — поступово знижується, відбувається —звикання. Це без сумніву є корисним пристосуванням для життя у місті: більшість часу птах використовує для пошуку кормів. У поведінці воронових, наприклад, при здобуванні їжі, —досвід окремих особин швидко поширюється шляхом наслідування на всю популяцію: вміння розмочувати хліб, розривати молочні пакети, розколювати грецькі горіхи об асфальт тощо. Надбані властивості є результатом навчання. Завдяки особливостям вищої нервової діяльності воронові є значно кмітливішими від, наприклад, мартинових, хижих чи в'юркових.

В умовах міста у воронових змінюються також гніздові стереотипи: зменшилися площі їх гніздових територій, для багатьох видів відбулася зміна місць гніздування, у гніздобудуванні часто використовуються штучні матеріали. Воронові птахи викликають зацікавленість у дослідників, оскільки можуть бути моделлю для вивчення механізму адаптацій птахів до умов міського середовища. На терені урбанізованих ландшафтів Херсонщини спеціальних досліджень цієї групи птахів до недавнього часу не велось. Однак, такі дослідження є вкрай потрібними для вирішення проблем формування орнітокомплексів населених пунктів. Ця публікація присвячена вороновим обласного центру — м. Херсона.

Матеріал і методика досліджень

Протягом 1995–1998 років в Херсоні велися цілорічні дослідження орнітокомплексів у різних міських біотопах. Поділ міста на біотопи здійснювався за ландшафтним принципом [6] на основі двох основних критеріїв:

1. тип і вік забудови;
2. характер і ступінь озеленення.

Для Херсона ми виділили 7 біотопів, які, на нашу думку, найкраще відображають загальні риси міста, з часів його формування в епоху Середньовіччя до кінця XX ст. Їх можна об'єднати у дві групи: селітебна частина міста (центр, стара, нова та індивідуальна забудови) і —зелена зона (прирічковий, парковий та лісопарковий біотопи). Обліки птахів проводили маршрутним методом.

У результаті досліджень в Херсоні нами було виявлено 5 видів птахів, що відносяться до родини воронових *Corvidae*. Воронові птахи цікаві далеко не однаковим ступенем урбанізованості і розвитком рис синантропності в окремих видів. Автори часто намагаються створити певний варіаційний ряд за ступенем спадання ознак синантропності воронових птахів для ландшафтів Європи [7]. Проте наші спостереження показують, що не може існувати якихось сталих загальних характеристик у видів стосовно їх урбанізації, а отже, і синантропізації тому, що у різних умовах ці птахи різною мірою виявляють свої природні пристосовницькі можливості.

Сойка *Garrulus glandarius*. Останнім часом дослідниками почали відмічатись процеси синантропізації сойки [9, 10]. У наш час для більшості міст України сойка вже є звичайним видом. За останні десятиліття сойка стала звичайним міським птахом. У гніздовий період сойка реєструється у 4 біотопах міста: у лісопарку (2-3 пар* 10 га –1), у парку (1-2 пар* 10 га –1), в секторі індивідуальної забудови (1-2 пар* 10 га –1), у прирічковому біотопі (0.5 пар* 10 га –1), а взимку іноді спостерігаються поодинокі особини в біотопі старої багатоповерхової забудови. Гніздиться вона у кронах дерев на висоті 4-8 м, надаючи перевагу каштану, дубу, липі, тополі. У літературі неодноразово

фіксувалось незвичайне гніздування сойки на будівлях у нішах стін, за виступами карнизів або за водостічними трубами [14, 15]. В Херсоні ми подібних випадків не відмічали. Наші дослідження показують, що для перебування та успішного гніздування сойки на місцевості необхідна наявність добре розвинутих деревних насаджень: цей вид у гніздовий період характерний лише для добре озелених біотопів.

Сорока *Picapica*. Сорока ще до недавна відносилася орнітологами до птахів-урбофобів [5]. За останні десятиліття цей вид успішно освоїв урбанізовані ландшафти і на сьогодні проявляє різні форми синурбізації: осілість в північних регіонах [2], збільшення щільності популяції [1, 12], зміна гніздового стереотипу, використання кормів антропогенного походження, різке зменшення боязні людей і техніки, поява тенденцій переходу до колоніальності [14].

В Херсоні сорока є осілим, гніздовим та зимуючим видом. Це звичайний у місті птах, зустрічається у всіх біотопах міста. Свої гнізда сорока влаштовує переважно на тополях високо над землею (оптимум 15-25 м). Найбільша щільність сорок у гніздовий період спостерігається у парку (5-6 пар* 10 га –1), дещо менше їх у прирічковому біотопі та біотопі індивідуальної забудови (по 2-3 пар* 10 га –1). Незначну кількість цих птахів відмічали в інших біотопах забудованої частини міста і в лісопарку (5–1 пар* 10 га –1)

У зимовий період чисельність сороки у місті збільшується у 2 рази, до того ж птахи концентруються у забудованих міських біотопах, де майже немає снігового покриву і більше доступних їм кормів. Відмітимо, що найбільша кількість сорок спостерігається весною, протягом березня і на початку квітня. Пізніше частина птахів відкочовує за межі міста.

Сіра ворона *Corvus cornix*. Сіра ворона вважається видом, який лише починає освоювати міські території. Але у ряді міст (Архангельськ, Санкт-Петербург, Москва, Перм, Тбілісі, Херсонітд.) вже порівняно давно існують урбанізовані популяції даного виду, для яких характерна осілість, висока чисельність, зменшення розміру площі гніздових територій, високе

розташування гнізд на деревах та адаптивна поведінка до антропогенних подразників [1]. В Олешківському районі відмічені неодноразові випадки гніздування сірої ворони на телевізійних антенах, встановлених на дахах 9-ти поверхових будинків.

Для Херсона сіра ворона — звичайний міський птах, місто вона заселила давно. Присутня у всіх біотопах міста, гніздиться високо над землею (оптимум 15-20 м), в основному, вибираючи тополя, іноді грецький горіх, каштан. Розподіл чисельності сірої ворони у місті є нерівномірним. Найбільш чисельна вона у парку та лісопарку (по 5-6 пар* 10 га –1), у прирічковому біотопі та біотопі індивідуальної забудови (по 2-3 пар* 10 га –1, найменша її кількість у центрі міста, районах старої та нової багатоповерхової забудови (по 0.5–1 пар * 10 га–1).

Взимку частина особин з парку та лісопарку переміщається у забудовану частину міста, де легше прогодуватися. Тут птахи об'єднуються у невеличкі зграї, які пристають до великих зграй граків.

Галка *Corvusmonedula*. Вважається найбільш типовим міським видом з усіх воронових птахів [7]. Галки успішно селяться в дуплах дерев старих міських парків, або використовують технічні споруди, горища, ніші будинків, ЛЕП та інше. Для будування гнізд галки часто використовують штучні матеріали. У складі кормів певну частку складають корми антропогенного походження. Вони годуються на газонах та смітниках, особливо у зимовий період. У містах північних країн (Росія) вже давно не здійснюють перельотів на зимівлю, а ведуть осілий спосіб життя [4]. Проте, в Херсоні галка з'явилась недавно, протягом останнього десятиліття. Гніздиться вона у районі старих забудов на горищах поверхових будинків та в околицях міста на ЛЕП. Чисельність галки у місті невисока. В цілому по місту — 1-2 пар/10 га. У зимовий період окремі особини галок можна побачити серед зграй граків та сірих ворон.

Грак *Corvusfrugilegus*. Граки теж добре пристосовані до умов проживання у місті. Грак розміром і зовнішнім виглядом нагадує ворону, і тому багато їх

плутають. Але у грака є чіткий відмітна ознака - кільце з неопереною голою шкіри навколо дзьоба. Має близько 45 сантиметрів довжини, чорного кольору з пурпуровим відливом на потилиці; дзьоб у старих птахів біля основи голий, внаслідок стирання пір'я. У молодих птахів кільце з неопереною голою шкіри навколо дзьоба відсутня. Забарвлення гайвороння чисто-чорна з металевим блиском, маса тіла 350-490 г [8, с. 29].

Вони селяться колоніями на високих деревах вздовж трас, доріг, на цвинтарях, у парках, набережних, у центрі міст.

Гніздо будує з сухих гілок, вистилає сухою травою, іноді клаптиками вовни і тоненькими гілками. Використовується воно протягом ряду років, щорічно ремонтується. Гніздова колонія заселяється грачами довгі роки, нерідко протягом багатьох десятиліть. Нормально в році буває одна кладка з 3-5, рідше 6 - 7, яєць, що з'являються в різних числах квітня. Яйця зелені з бурими плямами, розкиданими більше на тупому кінці [9, с. 15].

В умовах Херсонщини цей вид є осілим. В Херсоні та його околицях зустрічається цілий рік, але у самому місті практично не гніздиться. У літній період граків у місті дуже мало — 0.4 ос./10 га. Зустрічаються вони переважно в період прольотів на полях та городах біля міста.

Значна кількість граків концентрується у місті на ночівлю. Місця масових ночівель більш-менш постійні: на набережних, біля міського парку. Невеликі групи до 500 особин ночують і на окремих деревах у біотопі індивідуальної забудови.

Грак — це лісостеповий птах. Ступінь урбанізації та міра прояву рис синантропізації у грака залежить, на нашу думку, ще і від ландшафтно-географічної зони, де перебуває вид. Наприклад, у Білорусії (лісова зона) граки зустрічаються лише в межах населених пунктів [11], у природних біотопах вони не гніздяться. Очевидно, в умовах зони лісів урболандшафти приваблюють граків властивим для них сполученням і лісових насаджень, і відкритих ділянок, що нагадує лісостеп. Природно було б припустити, що в степовій зоні цей вид також тяжіє до населених пунктів, де є деревні насадження. Отже, за

таких умов у даних типах ландшафтів грак може проявляти себе як суто міський вид.

У лісостеповій зоні спостерігаються дві популяції грака: яка гніздиться у містах і селах, і яка уникає міських поселень, селячись масовими колоніями вздовж смуг деревних насаджень біля сільськогосподарських угідь [11].

Висновки. Не зважаючи на значний антропогенний прес, якого зазнають птахи, перебуваючи в урбо-ландшафтах, воронові активно заселяють міста і населені пункти, реалізуючи екологічні ніші урбанізованого простору та збільшуючи свою чисельність. Під впливом особливих умов середовища поступово виникають урбанізовані популяції видів воронових птахів, які відрізняються від природних специфічними адаптаціями — певними змінами в екології та поведінці, які дозволяють комфортно почувати себе у містах та відігравати домінуючу роль у функціонуванні міських орнітокомплексів. Ступінь урбанізованості та синантропності видів залежить від кліматично-географічних та зонально-ландшафтних особливостей розташування того чи іншого населеного пункту, де перебувають воронові. Тому ці характеристики птахів в умовах кожного міста є специфічними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абуладзе А. В., Елигулашвили В. Е., Ростиашвили Г. Г. Сведения о врановых птицах города Тбилиси // Матер. 2 Всесоюз. совещания "Врановые птицы в естественных и антропогенных ландшафтах". — Липецк: парт. типография, 1989. — С. 95-97.
2. Асоскова Н. И. Особенности урбанизации птиц у северных границ ареала // Изучение и охрана птиц СССР, их охрана и рациональное использование. — Л.: ЗИН АН СССР, 1986. — Ч. 1. — С. 44-45.
3. Благосклонов К. Н. Птицы большого города // Природа. — 1975. — Т. 3. — С. 35-46
4. Благосклонов К. Н. Адаптивные черты поведения птиц большого города // Экология и охрана птиц. — Кишинев: Штиинца, 1981. — С. 25-26.
5. Благосклонов К. Н. Гнездование и привлечение птиц в сады и парки. — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 240 с

6. Бокотей А. А. Структура методичних підходів до вивчення населення птахів урболандшафтів (на прикладі м. Львів) // Обліки птахів: підходи, методики, результати. — Львів-Київ, 1997. — С. 58-63.
7. Варшавский С. Н. Развитие и особенности синантропности у различных видов воронных птиц // Новости орнитологии. — Алма-Ата: Наука Казахской ССР, 1965. — С. 55.
8. Воронов Л. Н. К изучению воронных птиц города Чебоксар // Труды 1 Науч.-практ. конф. «Актуал. экол. пробл. Чуваш. ССР». — Чебоксары, 1991. — С. 58.
9. Горбань І. М. Нові адаптації птахів у місті Львові // Проблеми урбоекології та фітомеліорації. — Львів, 1991. — С. 122.
10. Горбань И. М. О численности синантропной популяции сойки в городе Львове и методе ее определения // Охрана и воспроизводство птиц пригородных лесов и зеленых насаждений. — Львов, 1992. — С. 17–18.
11. Долбик М. С. Ландшафтная структура орнитофауны Белоруссии. — Минск: Наука и техника, 1974. — 308 с.
12. Ковшарь В. А. Особенности экологии сороки в ботаническом саду города Алматы // Изучение и охрана птиц СССР, их охрана и рациональное использование. — Л.: ЗИН АН СССР, 1986. — Ч. 1. — С. 300-301.
13. Козлов Н. А. Птицы Новосибирска. — Новосибирск: Наука, 1988 — 157 с.
14. Кривицкий И. А. Врановые птицы Харьковской области и характер их урбанизации // Матер. 2 Всесоюз. совещания «Врановые птицы в естественных и антропогенных ландшафтах». — Липецк: Липецк: парт. типография, 1989. — С. 129–131.
15. Марисова І., Кузьменко Л. Воронові птахи міста Ніжина // Матер. VII нар. орніт. Зах. Укр. присвяч. пам. В. Дзедушицького — Екологічні аспекти охорони птахів. — Івано-Франківськ—Львів, 1999. — С. 64-65.